

Крайчинська Г. В.,

Національний університет "Острозька академія", м. Острозь

ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ В УКРАЇНСЬКІЙ НУМІЗМАТИЧНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ З КОМПОНЕНТОМ – ЗАГАЛЬНОЮ НАЗВОЮ ГРОШІ

Стаття написана в руслі етнолінгвістичних досліджень мовних явищ і присвячена опису етнокультурних маркерів нумізматичних фразеологічних одиниць з компонентом гроші в українській мові, здійснено їх функціональний аналіз.

Ключові слова: етнолінгвістика, етнокультурний маркер, нумізматична фразеологічна одиниця, компонент – загальна назва гроші.

Статья написана в направлении этнолингвистических исследований языковых явлений и посвящена описанию этнокультурных маркеров нумизматических фразеологических единиц с компонентом гроши в украинском языке, произведен их функциональный анализ.

Ключевые слова: этнолингвистика, этнокультурный маркер, нумизматическая фразеологическая единица, компонент – общее название гроши.

The article focuses on the ethnolinguistic features of the Ukrainian numismatic phraseological units with the component grozhi.

Keywords: ethnolinguistic, ethnolinguistic markers, numismatic phraseological unit, component – general unit grozhi.

Осмилення образу світу відображається у свідомості мовців і знаходить своє вираження у мові, що вивчається етнолінгвістикою, вагомий внесок у дослідження якої здійснили А. Вежибіська, М. Шанський, С. Бомба, Н. Арутюнова, М. Кочерган, А. Залізняк, А. Шмельов, О. Тищенко, Ю. Апресян, В. Гак та ін. Ці науковці трактують етнолінгвістику як "значення мовних знаків", що утворюють семантичний простір мови, і, відповідно, відображають певний спосіб категоризації і концептуалізації світу у відповідній етнолінгвістичній поведінці носіїв мови, що є актуальним на сучасному етапі розвитку мовознавства.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена також у потребі етнокультурного осмилення українських нумізматичних ФО (НФО) з компонентом – загальною назвою гроші, які ще не були предметом дослідження в українському мовознавстві (ФО з грошовим компонентом розглядалися на матеріалі словацької (З. Унук) та польської (Г. Крайчинська) мов, на матеріалі української та англійської сленгових картинах світу (К. Бондаренко). Тому обрана тема дозволить виявити особливі етнокультурні знаки, етнокультурні маркери у формуванні етнокультурної семантики українських НФО, що визначають національну специфіку

української мовної картини світу та відображають ментальність українського етносу.

Ми звернулися до українських НФО з компонентом *гроші*, що є загальною назвою всіх грошових засобів, які в різні історичні періоди перебували у грошовому обігу України і мали різну платіжну спроможність, проте вони визначалися як загальноприйнятий засіб обміну на необхідний товар, що обумовлює їхню історико-культурну основу, яка відображена в широкому спектрі досліджуваного фразеологічного матеріалу.

Метою статті систематизація та опис українських НФО з компонентом *гроші*, що містять етнолінгвістичну характеристику. Нашим основним завданням є якнайповніше розкрити значення та етимологію українських НФО, побудованих на етнокультурному матеріалі, та виявити їх роль як особливих, етнокультурних маркерів.

Широке розуміння фразеології дозволяє залучити значний за обсягом фактологічний матеріал, який отримано з фразеографічних та пареміологічних видань української мови, з довідкової літератури, присвяченої історії української нумізматики, а також з електронного лексикографічного ресурсу та інтернет-сайтів, що містять інформацію про давні монети та засоби платні.

Основними методами, застосованими у нашому дослідженні, є метод компонентного аналізу, метод контекстуального аналізу, статистичний метод, описовий методи. Науковановизна робота полягає в дослідженні ще неописаної досі етнолінгвістичної специфіки українських НФО з компонентом – загальною назвою *гроші*, системне вивчення яких розширює інформацію про культурну спадщину українського етносу.

Назви грошових одиниць виникли на історико-культурній основі, вони виступають культурними знаками української спільноти й виконують роль етнокультурних маркерів у членуванні української мовної картини світу, тому різноманітність сфер, у яких український етнос зберіг свій колективний доробок у вигляді нумізматичних фразеологізмів, надзвичайно широка.

Етнолінгвістична характеристика українських НФО з компонентом *гроші*, залежить від багатьох чинників, тому що кожна нація, народ протягом своєї історії не тільки виробили кодекс власної моралі, честі, духовності, але і знайшли засоби передачі тих норм від покоління до покоління [7, с. 8–10].

Українська фразеологія диспонує НФО *за гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини*, що реалізують значення “не все купується за гроші; безцінність найближчої рідні”. Уточнюючу функцію в цій НФО виконує подвійне заперечення (заперечна форма дієслова *не купиш* та заперечна частка *ні...ні*). На її образність впливає протиставлення конкретних іменників-назв членів найближчої родини *батько, матір* й загальної на-

зви грошових одиниць *гроші* в узагальненій функції “багатство”. НФО *за гроші не купиш ні батька, ні матері, ні родини* має дидактичну спрямованість “матеріальний достаток, статки не замінять найближчої рідні”. У цій НФО образно передаються компоненти-символи духовності української родини – *батько, мати*, що підкреслюють особливості формування світобачення й обумовлюють ментальність українського етносу [4, с. 359–363].

Деякі українські НФО з компонентом *гроші* можуть виконувати роль еталонів, стереотипів, маркерів культурно-національного світобачення українців, вказувати на їх символічний характер і виступати яскравими етнокультурними знаками, що відображають типові уявлення українського етносу [3, с. 214–237]. Таким етнокультурним знаком виступає українська НФО дидактичного спрямування, яка образно представляє інформацію багатьох поколінь мовців про необхідність знати як себе поводити у різних життєвих ситуаціях: *де їдять – там тіснись, де гроші лічать – там не пхайсь, а де б'ють – утікай*.

Соціальне розшарування суспільства засвідчує НФО, що передає уявлення про матеріальні статки людини. Так, негативну маркованість містить НФО *святі гроші все зроблять: і тестя, і зятя* зі значенням “все робиться, виконується за гроші; всемогутня сила багатства; за допомогою грошей людина може досягти високого соціального положення” і підкреслює негативне ставлення українського етносу до використання багатства для вирішення соціальних проблем. Основне смислове навантаження у НФО падає на відомий всім слов'янським народам компонент *святий* “предмет найвищої релігійної оцінки і шанування”, що позначається на емоційності висловлювання.

Жартівливо-іронічну конотацію несе інша українська НФО з описуванням компонентом *хоч жінка – свинка, так грошей скринька*, якою українська спільнота висміює одруження заради багатства. Важливим компонентом конотативного значення цієї НФО є негативна маркованість, що передає відношення суб'єкта до дійсності [4, с. 360]. Ця негативна маткованість криється в зоонімі *свинка*, який в розмовній мові використовуються для творення метафоричного окреслення негативних рис людини і символічно характеризує поведінку, вчинки та зовнішній вигляд людини.

Негативна оцінка колишньої правової системи відображена у застарілій НФО *де гроші судять, там право – в кутзі* значенням “гроші примушують людину мовчати; гроші допомагають досягти всього у житті” та НФО *хто гроші має, той музику замовляє* “все вирішує той, хто має гроші; все залежить від багатоті людини”, в яких вказується на соціальне розшарування у суспільстві. Негативна оцінка у цих НФО пов'язується з метафоризацією, яка, називаючи явища дійсності через базову ситуацію

[5, с. 91], виступає прагматичним оцінним та експресивним маркером. На інтенсифікацію значення НФО впливають негативно марковані компоненти *гроші, судять, право, кут*.

Добре відома НФО *гроші, гроші і ще раз гроші*, що є калькою з лат. *danari, danarietoidanari*, в інноваційному варіанті *долари, долари і ще раз долари* вживається у розмовній мові представників української діаспори Канади та Америки, де національною валютою є *долар*. Виникнення токої інноваційної НФО пов'язується зі змінами, які проходили в культурному та історичному житті українців, а фонетичним варіантом компонента *долари* – *долари*, зафіксовано особливості фонетики українських емігрантів. Як підкреслює Є. Карпіловська, що вивчає відображення історії та культури народу в словотворенні, такого типу інновації є передовсім виявом реакції мови на соціодинаміку [6, с. 91].

Характерна для українського етносу християнська теологія, де необхідною умовою поряд із вірою в Бога є постійна підтримка і вплив з боку церкви та її таїнств [2, с. 68–72], позначається на етнолінгвістичній маркованості українських відносних еквівалентів *не дай, Бог, напасті, (нещастя), то й чорт гроші дасть; не дай, Бог, напасті, (нещастя), а гроші мусиш знайти*.

Компоненти *чорт, душа*, як самі яскраві і живі образи християнської теології, українська мовна спільнота використовує [1, с. 66] для негативного маркування НФО *за гроші й душу чортові продасть; за гроші й душу ладен чортові продати; багатому чорт гроші носить / приносить*. НФО мають значення “зрадити, запродатися; заради багатства перестати існувати як особистість”. В них закодовано слов'янську модель особистості, яка ґрунтується на протиставленні багатства, як матеріальної основи, душі, як морально-емоційному ядру людини, що засвідчує засвоєння українським етносом морально-етичних норм і цінностей своєї національної культури [9, с. 11]. В етнічній пам'яті українців закодовані вірування давніх слов'ян, які вірили, що людина, залишаючись без душі, перестає жити повноцінним життям [10, с. 111].

НФО *не Біг / Бог – гроші, та милують дуже* відображає існуючий стереотипний образ українців як віруючих у Бога людей. Українська нація має свій менталітет, статки для них є одним з базових понять людського досвіду і необхідним атрибутом сучасної цивілізації [1, с. 7–9]. Тому, з одного боку, гроші та багатство високо цінуються українським етносом, з іншого – український етнос визнає їх відносно неважливість у порівнянні з істинними духовними цінностями [2, с. 70].

Негативно маркованою НФО *багатому чорт гроші носить / приносить* український етнос осуджує людину, яка легко заробила статки, збагатилася без великих зусиль. В основу негативної оцінки НФО покладено християнські вчення про стереотипний образ чорта як надпри-

родної сили зла, що є одним із найбільш розповсюджених негативних персонажів стародавньої міфології та демонології християнської доби.

Українській розмовній мові характерна НФО *загрібати гроші лопатою* та варіантна НФО жаргонного походження *загрібати бабки / бабло / бакси лопатою* "заробляти багато грошей", де представлені фонетичні назви колишньої дрібної одиниці платні *бабки* – *бабло*, *бакси* вжиті в узагальненому значенні "гроші". НФО передають семантику швидкого збагачення. У їхній структурі зберігся компонент *лопата*, що є знаряддям, за допомогою якого можна перемістити значну кількість сипучих тіл. Синонімізуються з ними розмовні українські НФО *нагребти грошей / бабла*, що функціонують для характеристики людини, яка завдяки вдалим обставинам або грошовим операціям за короткий час (часто нечесно) заробила велику суму грошей.

Будучи невід'ємним компонентом духовної культури, українські НФО з компонентом *гроші* містять слова-реалії колишнього українського побуту *калитка*, *каптан*, покладені в основу НФО як у *калитці є гроші, то й добре* "бути багатим"; *хоч гріш у каптані, та на сто рублів чвані* "бідна людина не хоче показати, що вона без грошей". Проте сучасний український мовець, володіючи "етнічною пам'яттю", легко "зчитує успадковану етнолінгвістичну інформацію", що передають етнокультурні знаки, в ролі яких виступають архаїчні слово-реалії старослов'янського фонду *калитка*, *каптан*. За етимологічними даними, компонент *калитка* означав "сумку, мішок на гроші, яка виготовлялася зі шкіри або тканини і оздоблювалась вишивками та прикрасами з золота; гаманець"; компонент *каптан* – особливий вид колишнього верхнього одягу.

Джерелом деяких НФО з компонентом *гроші* стали українські народні звичаї і повір'я. Наприклад, орнітонім *зозуля*, як спільнослов'янський етнокультурний маркер, входить до компонентного складу НФО: *добре на зозулю мати гроші / копійки в кишені; мати у кишені гроші на зозулю; бряжсчати в кишені грішми на зозулю; сховай три гроші в руку на куку(навесні)*. Вважалося, що зозуля може прогнозувати добробут на цілий рік, якщо навесні, слухаючи її кукування перший раз, маєш у кишені гроші [8, с. 58]. О. А. Майборода, вивчаючи українську фразеологію в етнокультурному висвітленні, зазначає, що подібні семантичні паралелі знаходимо й в інших слов'янських фразеологіях, напр., пол. *schowaj trzy grosze na kukulke*; рос. *при первой кукушке брякни деньгами, чтобы водились* [7, с. 8].

Земля як форма власності у слов'янських народів мала надзвичайно велике значення, оскільки сільське господарство було одним із основних видів їхньої діяльності, тому українські НФО *гроші – то ґрунт! гроші – то основа!* побудовані на полісемічності компонента *grunt* – "земля; основа". Оклична форма цих НФО підкреслює їхню емоційність.

Отже, українські НФО з компонентом *гроші* відображають різні факти реальності, що залежать від образного уявлення українського етносу про оточуючий світ. Звернення до українських НФО розширило історичні знання на тему українських грошей, їх видів і походження, а також загальні відомості з теорії грошей, що мають історичний та етнолінгвістичний контексти. У багатьох досліджених НФО закодована інформація про минулі епохи, матеріальне і духовне життя українського народу, давній побут, соціальні відносини. Зібраний і описаний фактологічний інвентар дозволив осмислити етнокультурну спадщину українського народу через його фразеологію.

Література:

1. Агаркова Н. Э. Концепт “ДЕНЬГИ” как фрагмент английской языковой картины мира. Дис. канд. филол. наук. – Иркутск : Иркутская государственная экономическая академия. – 2001. – 171 с.
2. Бондаренко К. Л. Назви грошей в українській та англійській сленгових картинах світу. Вісник СУМДУ. Серія “Філологія”, – № 1. – 2007. – Том 2. – С. 68–72.
3. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов // Пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
4. Євграфова Алла. Українська фразеологія в аспекті національної ментальності. – Львів : Вісник Львівського університету. Серія філолог. Випуск 34. Частина II., 2004. – С. 359–365.
5. Жуйкова М. В. Джерела та характер оцінки в дієслівній метафорі. Проблеми слов’янознавства. – С. 90–97.
6. Карпіловська Є. А. Нова Україна у словотвірній номінації: зміни у мовному “кресленні світу” с. 91–109 // Відображення історії та культури народу в словотворенні. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 473 с.
7. Майборода О. А. Українська фразеологія як джерело народознавства. – Дис. канд. філол. н. – Харків: Харківський держ. пед. ун. ім. Г. С. Сковороди, 2002. – 191 с.
8. Славянские древности. Этнолингвистический словарь / Н. И. Толстой (ответственный редактор). В 5 томах. – Москва: Международные отношения. – 1995. – 515 с. – Т. 2. – С. 173–176.
9. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Харків – 2000. – 18 с.
10. Черевко І. Українська історична та діалектна лексика. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. 2003. – Випуск 4. – 428 с.